

Radmila Matejčić, Rijeka

SEDAM GODINA RADA U ISTRAŽIVANJU LIBURNIJSKOG LIMESA

Na poziv Slovenske akademije znanosti i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika u Ljubljani, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja se u oktobru 1961. god. uključio u akciju istraživanja i obilježavanja trase liburnijskog limesa, kao logičnog nastavka istraživanja »zapornog zidovlja« na Krasu. Tom je prilikom geodetski snimljen potez limesa od Izvora Rječine do Željeznih vrata i unesen u specijalnu kartu. Uz to je izvršena detaljna foto-dokumentacija koja se nalazi u Ljubljani i po završetku istraživanja bit će predana muzeju u Rijeci.

U oktobru 1962. god. Međuakademijski odbor za limes je u okvir svojih istraživanja unio i istraživanje liburnijske trase limesa te su se od tog vremena svi radovi odvijali na osnovu planova odobrenih od Odbora. Istraživanja su finansirali Međuakademijski odbor za limes, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci i Skupština općine Crikvenica.

Na početku akcije smo raspolagali isključivo samo sa podacima iz literature. Dokumentaciju koju je načinio talijanski general Gariboldi odmah nakon Prvog svjetskog rata posjeduje tršćanski muzej, no mi, iz razumljivih razloga nismo se s njom mogli služiti.

O liburnijskom limesu postoje bilješke putopisaca i prvih enciklopedijskih historiografa još iz XVII st.¹ Zid se spominje u najviše slučajeva kao fenomenalna građevina koja kontinuirano teče od mora kod Rijeke pa sve do Prezida u Gorskom Kotaru. Ti se pisci usuđuju da kažu kako je zid dugačak 35 km i da je bio granica između Istočnog i Zapadnog carstva. Uspjelo nam je ustanoviti kako se ova građevina nazivala u narodu. Na području Rijeke, u lokalitetu Kalvarija, dio tog zida se prema arhivskim podacima iz XVII st. nazivao »Gojak«, a u izvještaju jednog isusovca stoji da ga se vulgo nazivalo »Goliac«, latinski *catena mundi*². I danas se nedaleko zida nalazi područje grada nazivom »Stari gojak«.

Za limes smo našli drugi naziv na trasi od Izvora Rječine do Željeznih vrata. Na dva smo mjesta uz limes sreli toponim »Presika«, i to: »Na presike« i »Za presikom«. Presika dolazi od presicati (presijecati), drugim riječima nešto razdjeljivati. Jedino do danas nije uspjelo naći pravi narodni naziv za limes na trasi kod Donjeg Jelenja na Grobničkom polju. Tamo smo kod naroda čuli legendu kako su zid sagradili Kain i Abel kad su se posvadili.

U toku sedmogodišnjeg rada na izučavanju ovih građevina uspjelo je osvijetliti namjenu, porijeklo, a donekle i vrijeme njihova nastanka. Liburnijski se limes, ustvari, sastoji od četiri zida zatvarača, a građevina nije kontinuirana kao što se prije mislilo. Zidovi se lučno savijaju oko prolaza u planinama. Jedan od njih je dugačak čak sedam kilometara. Tako organizirana obrambena linija claustra Alpium Iuliarum je bila smještena na krajnjem sjeverozapadu liburnijskog tla sa ciljem da sprečava slobodan pristup preko Julijskih Alpi i njihovih dinarskih obronaka sve do Jadranskog mora. Ovi su zidovi zatvarači trebali da hermetiski zatvore prilaz Italiji, metropoli rimskog carstva. Primijetili smo da tamo, gdje je konfiguracija tla sama za sebe prirodna brana, tih zatvarača prolaza nema.

Bez obzira po kom su se kronološkom redu vršila ova istraživanja, mi ćemo u prikazu početi od njihove krajnje tačke, dakle, od mora, odnosno od Tarsaticae — Rijeke, kao ključne tačke sistema — (v. preglednu kartu).

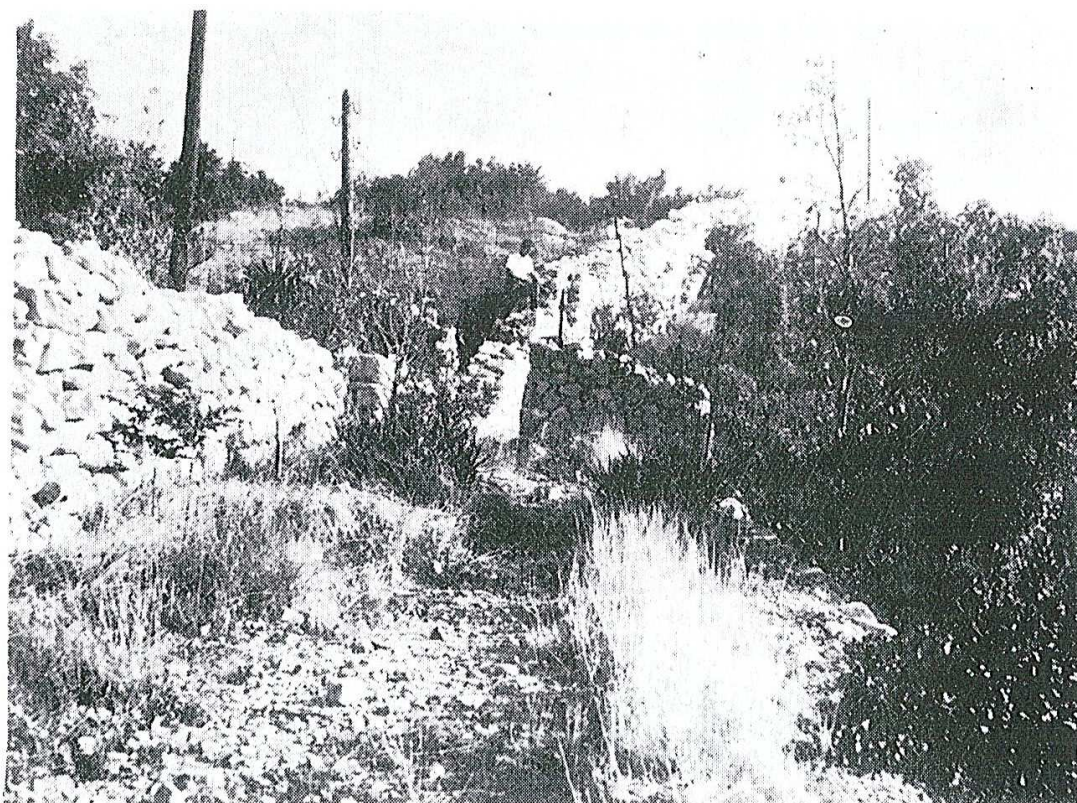
Na starim je grafikama iz XVII st. (Valvazorov crtež Rijeke)³ ucrtan zid kako se penje prema sv. Katarini uz natpis »*rudera muri antiquissimi*«. Od druge polovice XIX st. pod utjecajem Koblera ustalio se za taj dio zida naziv *Vallo romano*.⁴ Između dva rata na ovom su dijelu, sačuvanom u Rijeci, vršeni konzervatorski radovi. Zaliven je cementom po površini i pokriven gromačom.

Na svim sektorima limesa se radilo kolektivno: arheolog, arhitekt i geodeta. Ekipu su sačinjavali Radmila Matejčić, kustos muzeja, dr Aleksandra Faber, arhitekt i ing. Ivan Vučetić, geodet. Svi su dosadašnji rezultati plod zajedničkog rada.

Kod ubilježavanja riječke trase limesa izvršili smo jednu sondu na trgu pred Zbornom crkvom u Rijeci, ali smo ustanovili da su to ostaci novije građevine. Dalje, ubilježili smo zid sačuvan na stepenicama uspona Buonarotti i jedan njegov obruč oko Starog gojaka — Kalvarije. Zid je prema ekspertizi dr Aleksandre Faber temeljen na kamenu živcu, građen je od neobrađenog kamena vapnenca, vađenog vjerojatno na licu mjesta. Kamen je promjera 10—40 cm, nepravilno je slagan po čitavoj širini zida, nema velike razlike između plašta i jezgre zida. Vezan je grubom, ali čvrstom žbukom, u jezgri se zida nalazi nešto manje, a uz lice nešto više žbuke. Ozidan je nepravilno, kao u jednoj masi, prilagođavajući se usponu terena. (Sl. 1). S vrha brijega, gdje na Kalvariji završava limes, vidik je odličan na područje riječkog Starog grada i na Kvarnerski zaljev. S druge strane se vidi gradina Trsat, susjedni bregovi i kanjon Rječine. Prema jednom starom topografskom crtežu zid je obilazio brijeg i nastavlja se pravocrtno prema sv. Katarini.⁵ Tragove te linije je izbrisala izgradnja Rijeke od XIX st. na ovamo, ali je zato vrlo dobro uočavana njegova trasa na brijegu Sv. Katarine. (Sl. 2.). Pri svom pomolu zid je visok oko 0,75 m, zatim se uzdiže prilično naglo, tako da na jednom mjestu doseže visinu od 2,5 m. To je i najveća visina limeskog zida na svim dionicama. Vanjski je plašt sačuvan i viši, a unutrašnji je niži. Prema spomenutom topografskom crtežu njegov je profil unesen u obliku klupe, što je svakako značajni podatak. I ovdje je tok zida prilagođen terenu, zakreće sa slojnice i upućuje se ravno kroz šikaru na vrh brijega. Sa donje strane, okrenute prema Rječini, zid je visok prosječno 1,5 m, a širi-

Sl. 1. Ostaci Limesa na Kalvariji u Rijeci
 Abb. 1. Überreste des Limes auf der Kalvaria in Rijeka

Sl. 2. Ostaci Limesa na sv. Katarini u Rijeci
 Abb. 2. Limesruinen auf der hl. Katharina in Rijeka

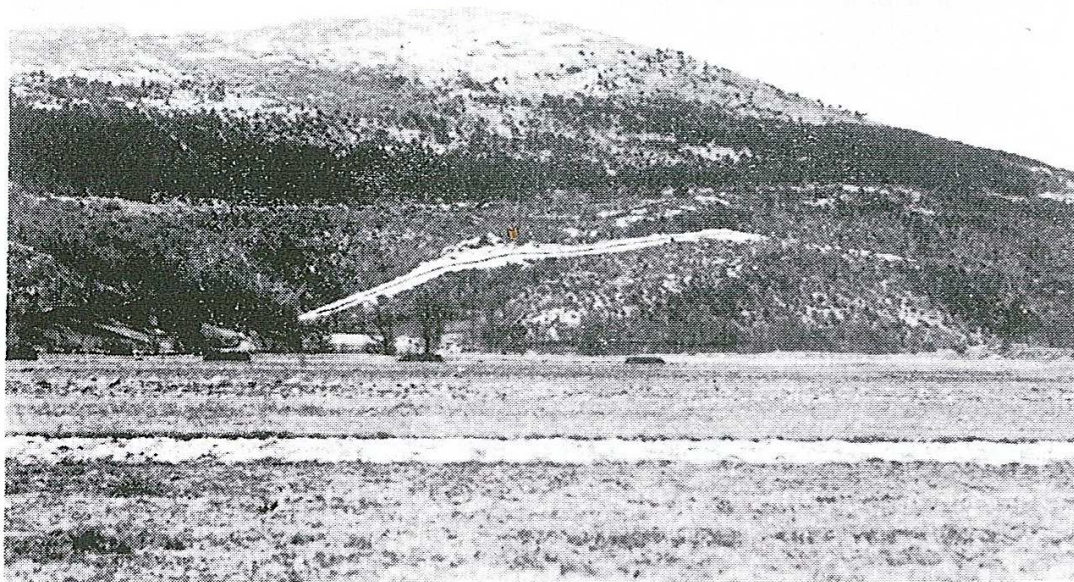
na mu varira kao i na Kalvariji od 156—168 cm. Ova je trasa smještena na fenomenalnom položaju odakle se vide prethistorijske gradine Solin i Sv. Križ, otoci Krk, Cres i Lošinj, kao i veliki dio Učke i Liburnije. Iako uz potez zida postoje vidljivi temelji prislonjenih manjih objekata, istraživanja na Sv. Katarini nismo ni započinjali s obzirom da je cijeli brijeg vojno područje.

Stoga smo posebnu pažnju posvetili istraživanju trase na Grobničkom polju, od Rječine do Mutnog jarka.

Trasu limesa je ovdje bilo teško pratiti, jer je urasla u šiblje. Najzad, kad smo pronašli jedan njen dio kod Velike ograde nad Jelenjem, mogli smo pratiti kontinuirani humak duboko do u šumu. (Sl. 3). Humak ima na površini rasuto kamenje, pijeska i razdrobljene žbuke. Na mjestima gdje su tornjevi, humak se proširuje u veće hrpe, zatim se opet suzuduje i gubi u vegetaciji. Kod geodetskog smo snimanja sjekli šikaru i jedino smo na taj način mogli dobiti jasne vizure. Zid ne prati uvijek slojnicu, već se prema potrebi strmo spušta niz brijeg, po kosi brijega se uspinje na drugu stranu, a mjestimično mu i stijene samice služe kao oslonac. Na brdu Kilavac zid ide po hrptu iznad sela Podkilavac. Po cijeloj dužini trase pogled obuhvata čitavo Grobničko polje i planine Gorskog kotara, posebno gradinu Grobnik. To govori da na Grobniku treba tražiti jedno od prilimeskih utvrđenja. Također, s ove se trase lijepo vidi prethistorijska gradina Pulac iznad Rijeke i obronci sv. Katarine. Kad smo ovu trasu unijeli u specijalnu kartu postalo je jasno da je ona paralelna sa trasom iznad Izvora Rječine i da se u paralelnim lukovima uklapaju jedna u drugu.

Međuakademijski odbor za limes je odobrio da se 1963. god. započne sa iskapanjima na jelenskoj trasi limesa. Počeli smo čišćenjem kule pod brijegom Gračišće i humka sa obje strane kule. Istovremeno smo, također, započeli čišćenje trase na lokalitetu Rebar. Ustanovili smo da je pod humkom zid širok od 0,90—1 m, poduprt svaka tri metra prema unutra izbočenim kontraforom 1 x 1 m. (Sl. 4.). Ova su izbočenja na površini humka stvarala lažni utisak širine od oko 2 m. Analogna kontrafora izbočenja na limesu srećemo na lokalitetu »Na Kalce« u Sloveniji. Tornjevi na ovom dijelu su smješteni sa unutrašnje strane, a ulaz im je lateralno desno. Dograđeni su naknadno, što potvrđuje kontinuirano nizanje kontrafora svaka tri metra bez obzira na toranj. Oba su postavljena na najisturenijim vizurama. Ispod zida je živa voda te na tom mjestu valja potražiti eventualni tabor. Graditelji su se služili moćnim stijenama koje su popunili kamenjem ili su ih naprosto obradili kao sastavni dio zida. Uz zid ili u tornjevima se naišlo na oskudne ostatke rimskih cigli, fragmente amfora i na ostatke jednog žrvnja. Unutrašnji i vanjski plašt zida kao i kontrafori imaju mjestimično ostatke debelog namaza žbuke, ponegdje zagađene. Žbuka je sličnog sastava kao na riječkoj dionici, agregat su pijesak i mljevena cigla, a puna je grudica negašenog vapna. Nakon iskapanja na oba brijega, istražen je još jedan toranj na susjednom brdu Kuku, koji ima potpuno jednaka obilježja kao i prethodni. Tu je potrebno istaknuti kako se limes pravocrtno sa livade, koju poprijeko presijeca, penje prema tornju pod neobično strmim kutom.

Na Grobničkom polju također je zanimljiva ruševina »Na Dračišću« ispod Bele Peše. Građevina je okrugla, visina zidova je do 3,5 m, a dija-

Sl. 3. Dio istražene trase Limesa na brijegu Rebar na Grobničkom Polju
(Istraživanja 1966. godine)

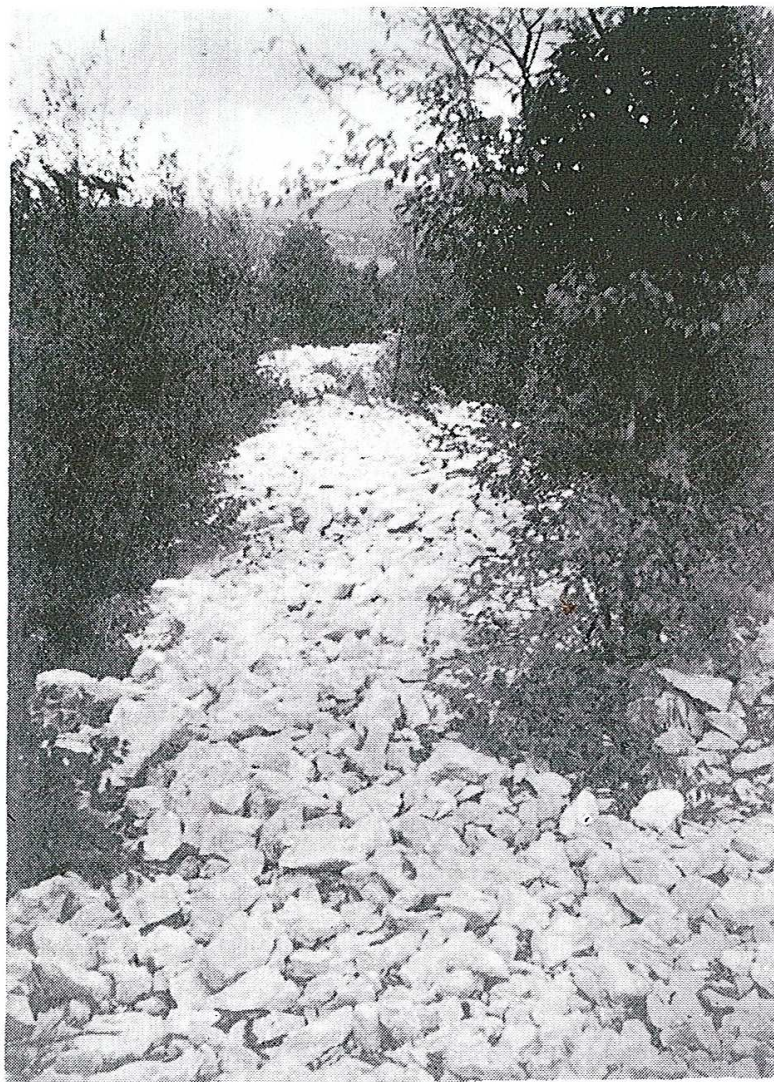
Abb. 3. Teil der erforschten Limes-Trasse auf dem Berge Rebar bei
Grobničko Polje

Sl. 4. Detalj trase Limesa kod Vele ograde nad Jelenjem
Abb. 4. Teilansicht der Trasse des Limes bei Vela ograda oberhalb Jelenje

metar joj iznosi preko 20 metara. Iza te kružne građevine nastavlja se niz manjih objekata koji su rađeni bez morta, kvadratnog su tlocrta i vjerojatno su služili kao nastambe posadi. Objekat je nesumnjivo obrambenog karaktera. Građen je čvrsto, u žbuci je veća količina krupno samljevene cigle. Utvrda je smještena u nizini, na rubu polja. Njen je položaj u odnosu na limes veoma značajan i mogla je služiti kao zatvarač doline u pravcu planine Obruča.

Ova su nam istraživanja ukazala da ovdje svi obručevi zidovlja nisu građeni istodobno i da su prema potrebi bili i upotrebljavani razni načini

Sl. 5. Početak Limesa nad Izvorom Rječine
Abb. 5. Anfang des Limes oberhalb der Rječina Quelle

gradnje. Na riječkoj dionici, kao što ćemo vidjeti, i na dionici od Izvora Rječine, nema kontrafora, dok je ovaj jelenjski zid po načinu gradnje filigranskiji, ali zato na manjim razmacima učvršćen tornjevima. Služio je kao vrata isturene barijere pred čvršćim utvrđenjem iznad Izvora Rječine.

Treći se luk limesa proteže od Izvora Rječine do Željeznih vrata. To je ujedno i najdulja trasa. Snimanje trase je izvršeno kao i na pređašnjima, linearno, prema terenskim vizurama, koje su obilježene rednim bro-

jevima. Zatim je terenski snimak transponiran na sekciju 1:25.000. Na ovoj su trasi snimali stručnjaci Slovenske akademije i Zavoda za zaštitu spomenika u Ljubljani: Jaroslav Šašel, dr Petar Petru i Aci Urleben. Ovdje je limes rađen na tri načina. Kod samog Izvora Rječine je humak sastavljen od rasutog suhozida, nalik na prehistorijske gradinske opasače (Sl. 5.), na višim mjestima je sazidan od čvrste mase kamenja spojene žbukom, dok je na mjestima gdje se pojavljuju stijene samice načinjen tako, da su jednostavno međuprostori ispunjeni kamenjem i mortom. Jače je učvršćen na mjestima koja terenski odgovaraju prirodnim prelazima i prevojima. Na mjestima koja smo obilježili kao tornjeve nalaze se veće hrpe kamenja. Kod snimanja smo sjekli šumu kojom je obrastao humak. (Sl. 6.). Nakon sječe humak se pokazao na površini kao moćno uzvišenje, širok 2,5-3 m. Gledan sa vanjske strane humak je visok preko 2 metra.

Sl. 6. Dio trase Limesa između Izvora Rječine i Trstenika kod vizure 73
Abb. 6. Teil der Trasse des Limes zwischen der Rječina Quelle und Trstenik bei der Visur 73

Ove osobine posebno dolaze do izražaja na lokalitetu »Za prisikom«. Nije ni čudo da je ovaj impozantan humak djelovao na novodošle Hrvate kao markantna međa »presika« i da su cijelom području po njemu dali ime. Zanimljivo je još da je ta »prisika« bila granica između klanske i studentske šume, a i jedan je dio granice između Hrvatske i Kranjske dežele išao po njoj.

U dolini »Pred prisikom« iskopali smo sondu na dužini od 30 m od vizure 45—47, u neposrednoj blizini jednog dijela trase koju je 1938. god. istražio Roberti Mirabella. (Sl. 7.). Taj se istraženi dio nalazi na lokalitetu »Ravno«, konzerviran je na jednak način kao i limes u Rijeci, tako da je po površini između fuga zaliven cementom. Dio koji smo istraživali je

širok 2,20 m, zid je građen jednostavno tako da je kamenje slagano direktno na ilovaču. (Sl. 8.). Na vanjskoj je strani neznatno obrađeno, tako da se ne osjeća razlika između oba plašta i punjenja. Naprotiv, zid izgleda kao saliven od kompaktne mase. Tragova drvene oplata nema. Na tom mjestu protiče potok. Teren je planinska zaravan pogodna za tabor, te će kod narednih istraživanja trebati tom dijelu trase posvetiti pažnju.

Na temelju dijela trase koju je istražio Mirabella i dijela koji smo istražili mi na lokalitetu »Pred prisikom«, možemo ustanoviti da ova trasa nije rađena kao trasa kod Jelenja. To je kontinuirana zidina široka 2,20 m, koja se gubi samo na mjestima gdje stijene čine prirodnu obranu, s time da su i one pojačane punjenjima. Ovaj se luk limesa vije prema gorama u pravcu Željeznih vrata. S njega puca prekrasan vidik na Kastavštinu, a kad se limes uspne do Trstenika pogled obuhvaća planine Slovenije, Gorskog Kotara, Grobničko polje i do samog podnožja Učke.

Sl. 7. Konzervirani dio Limesa na lokalitetu Zaprhodce—Ravno kod vizure 1
Abb. 7. Der konservierte Teil des Limes auf der Lokalität Zaprhodce—Ravno bei der Visur 1

U doba svoje namjene zid je morao biti od temelja do vrha visok oko 2 metra. Toliku smo, naime, otprilike iskopali količinu kamenja u humku. U toku obrušavanja humak se zaoblio i pokrio preostale dijelove zida u temeljima.

Nedaleko Željeznih vrata na lokalitetu »Šiblje« zid se razvija u rombičan prostor i opet nastavlja u pravcu vrha. Kad se posmatra pejzaž kojim prolazi ova trasa limesa postaje jasna njegova namjena kao zatvarača prevoja, zaštite saobraćajnica koje su preko Grobinštine i Kastavštine spajale Primorje sa Istrom i Italijom.

U okvir ovih istraživanja smo uvrstili i Kastav. Njega je rekognoscirao nakon obilaska limesa prof. Stefan Mlakar, koji je od strane Međuakademijskog odbora bio delegiran kao savjetnik. Na području Kastavštine se nije našlo ništa sigurno, što bi govorilo da je Kastav bio limeska utvrda, iako bi to moralo biti logično.

Posljednji obruč ovog sistema utvrda je kod Prezida. Njega nismo bili u stanju do danas geodetski kompletno snimiti, jer je obrastao u neprohodnu šumu koju bi trebalo sjeći. Limes je postavljen oko polja u kojem je mjesto Prezid. Toponim je očito nastao po ovom zidu. Obruč počinje kod brijega Straža, ide preko Vražjeg Vrteca, presijeca cestu i ostavlja po strani Babino Polje. (Sl. 9.). Odatle po donjoj slojnici brijega zaobilazi Prezid i upućuje se do Hriba prema Milanovom Vrhu. U šumi

Sl. 8. Istraženi dio Limesa na lokalitetu Pred prisikom između vizure 45 i 47
Abb. 8. Der erforschte Teil des Limes auf der Lokalität Pred prisikom zwischen Visur 45 und 47

kod Straže je impozantan humak od obrušenog ogromnog kamenja, dok je na sjenokošama kod Babinog Polja humak plitak, obrastao niskim šibljem i drvećem. Obruč je postavljen po najnižoj slojnici, tako da u slučaju napada neprijatelja posada još uvijek ima vrh brijega kao prirodnu zaštitu.

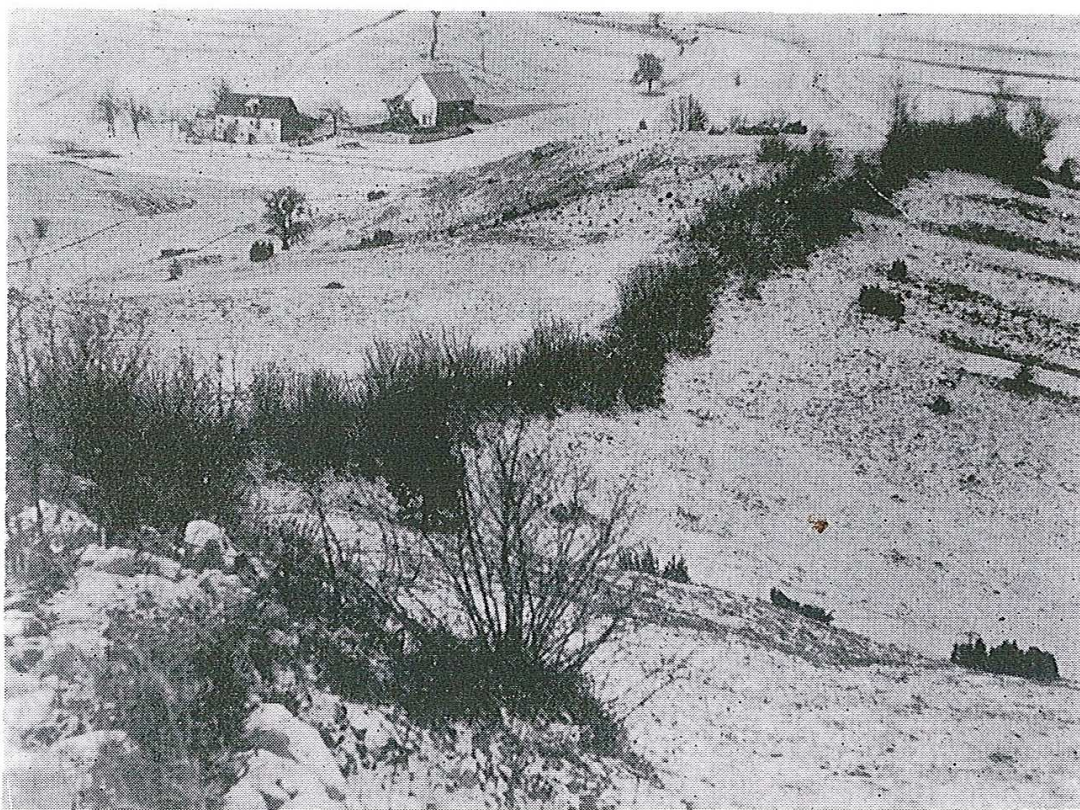
Ova četiri lučna zatvarača prevoja prema moru i Italiji predstavljaju prvorazredan spomenik rimske vojne arhitekture.

S obzirom da prolaze kroz živopisne predjele Gorskog Kotara, na domak ceste i naselja, moći će se uklopiti u turističku kartu njihovi najmarkantniji dijelovi.

Na kraju našeg prikaza želimo iznijeti i rezultate naših istraživanja na prilimeskim lokalitetima u Vinodolu. Na ovo nas je navela činjenica da

se granica Praetenture poklapa sa granicom hrvatske Krajine, u čijem je sastavu bio Vinodol u doba narodne dinastije. I u doba Frankopana je granica Vinodola išla po »starom zidu« (diploma Bele IV iz 1260. god.)⁶.

Na području Vinodola pregledali smo gradine Lopar, Gradinu nad Bakarcem i prišli sistematskim istraživanjima gradine »Badanj« kod Crikvenice. Gradine u Loparu i Bakarcu su nedvojbeno antičke, bile su utvrđenja uz rimsku magistralu koja je spajala Akvileju sa Senjom, a jedan je njen krak išao kroz Vinodol. Pri samom ulazu u Vinodolsku kotlinu zatvarač je bila gradina nad Bakarcem. Drugi je zatvarač doline bio na gradini Badanj. Sve su ove fortifikacije rađene masivno i veoma jed-

Sl. 9. Dio trase Limesa ispod Vražjeg vrteca kod Prezida
Abb. 9. Teil der Trasse des Limes unterhalb Vražji vrtec bei Prezid

nostavno te se potpuno razlikuju od srednjovjekovne gradinske arhitekture. U ranom su srednjem vijeku nesumnjivo Lopar i Badanj imali funkciju župskih gradova.

Za istraživanja Badnja su se interesirali Skupština općine Crikvenica i turistička privreda te je ova akcija dobila šire razmjere. Tokom dvije godine radova na Badnju uspjeli smo očistiti skoro dvije trećine centralne jezgre i prostor između jezgri i bedema opasača. Gradina se sastoji od dva dijela: centralne jezgre poput okruglog valjka (badanj, kaca) i drugog, nižeg valjka koji obuhvata jezgru. Taj je opasač na mjestima poduprt moćnim kontraforima, rađenim na uglovima od obrađena kamenja. (Sl. 10.),

Prema ekspertizi dr Aleksandre Faber obrađena kamena građa, pragovi, dovratnici i velika vodosprema pripadaju prvoj fazi izgradnje u doba kasne antike. Kasnije su dogradnje vršene sve do konca XIII st. kad je gradina bila napuštena. Može se pretpostaviti da je ova u stvari jedna od kula antičke postaje *ad Turres* na cesti za Seniu. U doba Krajine ta je gradina imala funkciju župskog grada, ali je u doba sastavljanja »Vinodolskog zakonika« ne nalazimo u spisku vinodolskih općina. Najvjerojatnije je definitivno porušena 1325. god. u doba katastrofalnog potresa koji je porušio »gradi va Vinodole«⁷. O tome svjedoče nalazi faentinske keramike, koja se može datirati u 13.—14. st. i nalazi novca goričkog Majnharda

Sl. 10. Gradina Badanj, kontrafor
Abb. 10. Burg Badanj mit Kontrafort

iz druge polovice XIII st. Od antičkih nalaza je najznačajnija vodosprema ukopana u stijenu i premazana ružičastim vodostalnim premazom. Na površini prostorije sa vodospremom je drenažni premaz antikle fature. Na ovaj sloj je kasnije dograđivano u prednjem dijelu prostorije. Prostorije u centralnoj jezgri nisu sve na jednakom nivou. One su poravnane prema konfiguraciji terena, a u niže se silazi stepenicama. Ulazna su vrata rađena tako da je ulaz bio lateralno i kroz njega se prošlo prvo u

vanjski hodnik iz kog se ulazilo u centralni dio. Vrata centralnog dijela su visoko postavljena i očito se do njih dolazilo ili drvenim stepenicama ili preko mosta. Za to govore rupe za balvane ispod vratiju. U građevnom je materijalu uz srednjovjekovnu keramiku nađeno svega nekoliko fragmenata tegula i ulomaka stakla. U planu je istraživanje donjeg dijela gradine, gdje je bio stambeni prostor i gdje se nadamo bogatijim nalazima. Naša su istraživanja dosad potvrdila kontinuiranost antike do u rani srednji vijek, a u doba narodne dinastije, pretvaranje prilimeske fortifikacije u župski grad i njegovo napuštanje pri prelasku u razvijeniji stupanj feudalizma u Vinodolu.

U toku ovih godina rada na liburnijskoj trasi limesa načeli smo mnoga pitanja na koja do sada nismo bili u stanju dati odgovor, no, sve što smo dosad istražili neosporno je osvijetlilo ove antičke fortifikacije nastale kao *Clausurae Alpium Iuliarum*.

- ¹ A. F. Marsigli, *Danubius panonico-mysicus*, Amstelodami 1726. T. II, pag. 75. gdje je unesen prilog riječkog humaniste Claudija Maroburga iz 1700. god. pod naslovom: *Super muro veteri fluminensi et arcu singulari*.
- ² AAZ, *Acta irregistrata iesuit. flumin.*, Fasc. 22., str. 334 i 335. Tu stoji: »spatium totum ad muros usq. ruinas ab antiquo catena mundi appellatos«.
- ³ J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain etc.*, Laybach 1689. Tom. 4. Lib. XII, pag. 97
- ⁴ G. Kobler, *Memoria per la storia della liburnica città di Fiume*, I, Fiume 1894. pag. 25
- ⁵ L. G. Cimiotti, *Il lungo muro presso la città di Fiume*, *Bulletino della deputazione fiumana di storia patria*, Fiume 1910 pag. 145
- ⁶ L. G. Cimiotti, *op. cit.*, pag. 108—109.
- ⁷ Đ. Surmin, *Hrvatski spomenici*, Zagreb 1898 pag. 77

SIEBEN JAHRE FORSCHUNGSARBEIT AM LIBURNISCHEN LIMES

Über den Liburnischen Limes bestehen einige Nachrichten bei Historiographen und Reiseberichtern des XVII. Jahrhunderts.¹ Sie bezeichnen diese Mauer meistens als phänomenales Bauwerk, das sich ohne Unterbrechung 35 km lang von der Küste bei Rijeka (Fiume) bis Prezid in Gorski Kotar hinzieht und betrachten es als Grenze zwischen dem weströmischen und oströmischen Reich. Lateinisch wird diese Mauer *catena mundi* genannt².

Dieser Teil des Limes, der auch *Claustra Alpium Iuliarum* genannt wird, befand sich auf dem nordwestlichen Teil Liburniens, hier erbaut um den freien Zugang über die Julischen Alpen zum Adriatischen Meer zu verhindern.

Der Liburnische Limes besteht aus vier Sperrmauern und ist nicht von einem kontinuierlichen Mauerzug gebildet. Die Mauern winden sich bogenförmig um die Gebirgspässe. Die eine ist sogar 7 km lang. Wo das Terrain selbst ein natürliches Hindernis bildet, gibt es keine Mauern.

Die erste Mauer befindet sich auf dem Gebiete Rijekas. Auf alten Graphiken aus dem XVII. Jahrh. steigt das Mauerwerk bis an die Spitze des Gipfels St. Katharina und ist als *rudera muri antiquissimi* bezeichnet. Dieser Teil der Mauer ist schon untersucht und es ist festgestellt worden, dass sie aus Kalkstein,

der an Ort und Stelle gewonnen wurde, erbaut ist, dass die Form der Steine unregelmässig ist und dass in der ganzen Dicke der Mauer die Steine unregelmässig geschichtet sind und daher kein Unterschied zwischen dem Kern und der Verkleidung der Mauer besteht. Die Bindung bildet grober Mörtel. Die Mauer passt sich der Terrainsteigung an (Fig. 1). Der Ausbau der Stadt Rijeka seit dem XIX. Jahrh. hat viele Spuren der Mauer ausgelöscht, doch ist ihre Trasse auf dem Berge St. Katharina noch gut erhalten⁵ (Fig. 2). Auf diesem Sektor ist die Mauer an einer Stelle 2,5 m hoch und das ist zugleich ihre grösste Höhe. Die Breite variiert zwischen 156 und 168 cm. Auf der Kalvarijska nimmt die Mauer eine vorzügliche Lage ein, denn von diesem Punkt öffnet sich ein weiter Ausblick auf die Inseln des Quarners bis an die Učka und über einen grossen Teil Liburniens.

Ganz anders ist die Trasse auf Grobničko Polje, wo sie ganz von Gestrüpp überwuchert wurde, doch ist sie oberhalb Jelenje gut sichtbar (Fig. 3). Von der ganzen Linie dieser Trasse aus bietet sich ein freier Ausblick auf Grobničko Polje und die Berge des Gorski Kotar. Archäologische Untersuchungen auf diesem Gelände zeigten, dass die Mauer 0,90 bis 1,00 m dick ist und auf je 3 m Entfernung von einem Kontrafort 1x1 m gestützt wird (Fig. 4). Auf diesem Teil sind die Türme auf der Innenseite und der Eingang von der rechten Seite. Auf »Grobničko Polje« befindet sich eine interessante Ruine »Na Gračišću«, welche ein rundes Bauwerk ist mit einem Durchmesser von über 20 m, dessen Mauern bis zu 3,50 m Höhe ansteigen. Dahinter liegen mehrere kleinere viereckige Objekte, die vielleicht Wohnräume für die Besatzung waren.

Es hat sich erwiesen, dass alle diese Sperrmauern nicht zu gleicher Zeit erbaut worden sind. An dem Gemäuer bei Rijeka und bei der Quelle der Rječina gibt es keine Kontraforts, während die Mauer bei Jelenje mit Kontraforts und Türmen verstärkt ist.

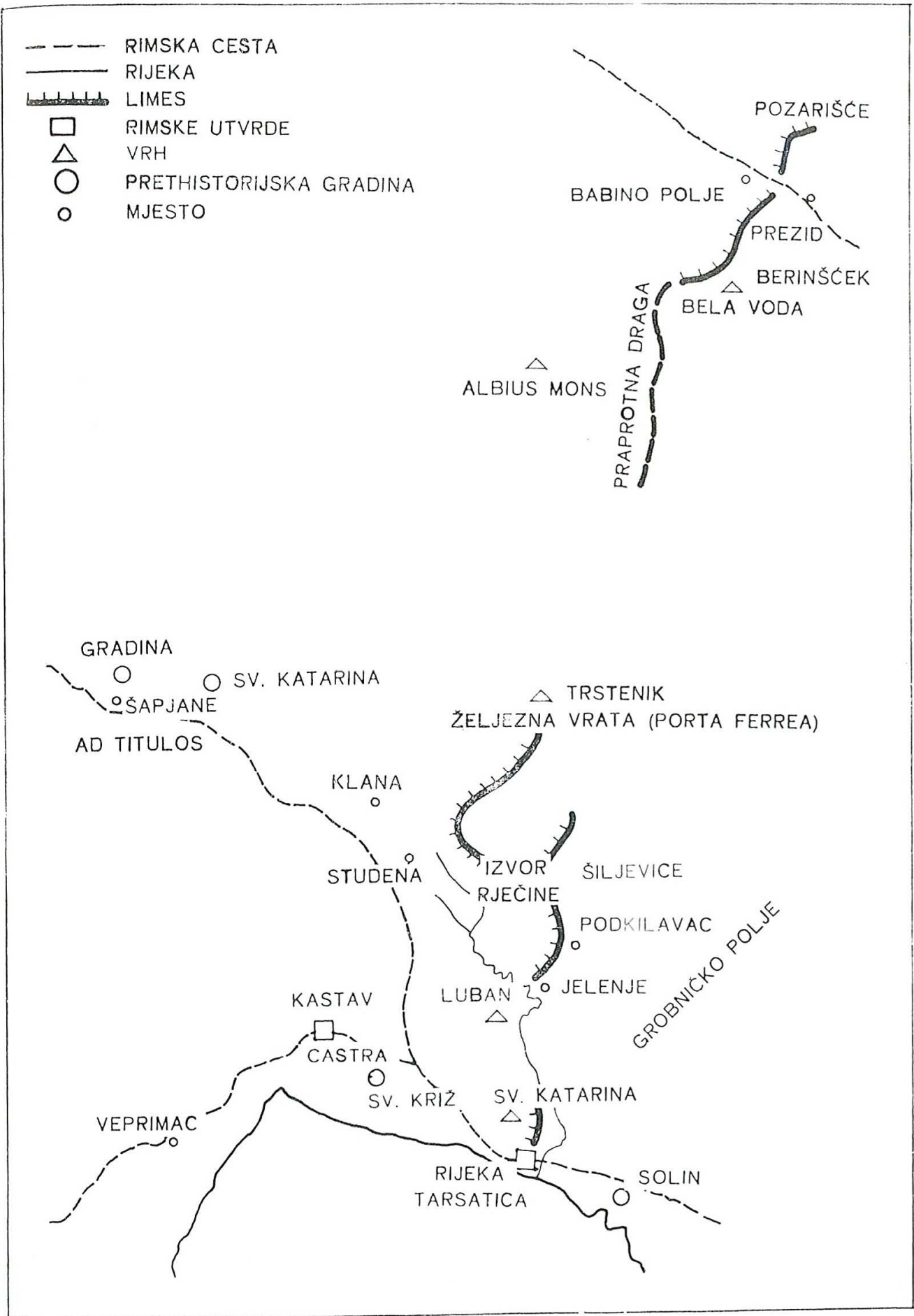
Der dritte Bogen zieht sich von der Quelle der Rječina bis Željezna vrata. An der Quelle selbst befindet sich eine trocken aufgeschüttete Mauer, den Ringmauern prähistorischer Burgen vergleichbar (Fig. 5), doch auf einigen höheren Stellen ist die Mauer aus Stein mit Mörtelbindung gebaut. Dort wo sich natürliche Uebergänge und Gebirgspässe befinden, ist die Mauer kräftiger verstärkt. Stellenweise war sie ganz überwachsen (Fig. 6), doch als sie freigelegt wurde, ergab sich eine Dicke von 2,5 bis 3,0 m und eine Höhe von über 2 m. Besonders imposant ist diese Mauer auf der Lokalität »Za prisikom«, wo sie wohl die herankommenden Kroaten als markante Grenze besonders impressioniert haben wird. Das ganze Gebiet wird nach dieser Lokalität »Presika« genannt. Im Tal »Pred prisikom« auf der Lokalität »Ravno« ist die Mauer 2,20 m breit (Fig. 7). Die Steine sind direkt auf den Lehmboden gelegt (Fig. 8). Auf der äusseren Seite ist der Stein nur unbedeutend behauen, so dass zwischen Mauerkern und Verkleidung kein Unterschied besteht. Dieser Bogen des Limes erstreckt sich in der Richtung Željezna vrata. Von da aus bietet sich ein herrlicher Ausblick auf die Kastavština und dort wo er sich gegen Trstenik wendet, umfasst der Blick die slowenischen Berge und den Gorski Kotar.

Die letzte Sperre dieses Mauersystems bildet die Befestigung bei Prezid, die auch dem Toponym zugrunde liegt. Diese Sperre beginnt bei dem Berge Straža, zieht über Vražji Vrtec, schneidet die Strasse und lässt Babino Polje seitlich liegen (Fig. 9). Diese vier bogenförmigen Sperrmauern über die Gebirgspässe gegen das Meer und gegen Italien stellen ein ausserordentliches Denkmal der römischen Militärarchitektur dar.

Die Grenze der Praetentur stimmt mit jener des Kroatischen Grenzlandes (Hrvatska Krajina), das auch Vinodol zur Zeit der nationalen Dynastie und der Arpaden umfasste, überein⁶. Deshalb wurden auch auf dem Gebiete von Vinodol Untersuchungen unternommen. Hier wurden die Burgen Lopar, Gradi-na bei Bakarac und Badanj bei Crikvenica erforscht. Es handelt sich um römerzeitliche Befestigungen, die auf der Linie Aquileia — Senia lagen. Badanj ist auch eine antike, mit starken Kontraforts gestützte Ringmauer (Fig.

10), die bis zum XIII. Jahrh. umgebaut und dann aufgelassen wurde. Sie entspricht der antiken Station »Ad Turres« auf der Strasse nach Senia (Senj).

Im Laufe der Jahre, in denen am Liburnischen Limes gearbeitet wurde, sind mehrere Fragen aufgetaucht, auf die bisher noch keine zufriedenstellenden Antworten gefunden wurden, doch haben die bisherigen Resultate das Wesen der Fortifikationen, die als Clausurae Alpium Juliarum entstanden sind, aufgeklärt.

Pregledna karta Liburnijskog Limesa
Übersichtskarte des Liburnischen Limes